

kronika

Drugi međunarodni simpozij o crkvenoj povijesti Hrvata „Počeci kršćanskog i društvenog života u Hrvata od VII. do kraja IX. stoljeća“, Split, 30. rujna – 5. listopada 1985.

Prvi međunarodni simpozij o crkvenoj povijesti Hrvata, održan u Splitu 1978. godine, imao je naslov *Religiozni, moralni i društveni život i splitski sabori u X. i XI. stoljeću* (prikaz rada tog simpozija v. u CCP 3/1979, a osvrt na zbornik radova objavljen u Padovi 1982. v. u CCP 12/1983). Nedavno održanim drugim takvim simpozijem pod naslovom *Počeci kršćanskog i društvenog života u Hrvata od VII. do kraja IX. stoljeća* htjelo se, kako je očito već iz naslova, proučavanje pitanja religioznog, crkvenog i s tim u vezi općenito društvenog života u Hrvata zaokružiti na cijelo razdoblje ranog srednjeg vijeka. Ta prva tri stoljeća – kad je riječ o crkvenoj povijesti Hrvata, sva tri s pravom označena izrazom „počeci“ – nisu manje važna i zanimljiva od na prethodnom takvom skupu s gotovo istog gledišta promatranih završnih stoljeća ranog srednjeg vijeka, ali su za povjesničara zbog još naglašenije malobrojnosti sačuvanih izvora, pogotovo takvih koji pružaju jasne i vremenski točnije određene podatke, mnogo nejasnija i predstavljaju mu teži zadatak.

Splitsko-makarska nadbiskupija uz suradnju Papinskog odbora za povijesne znanosti u Rimu, Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu i Teologije u Splitu, pripojene istom Fakultetu, preuzela je na se brigu oko pripreme i održavanja i ovog drugog simpozija. Na čelu Znanstvenog odbora i ovog puta je kao predsjednik bio mons. Michele Maccarrone, inače predsjednik spomenutog Papinskog odbora, a kao potpredsjednici su bili prof. dr. Bonaventura Duda, dekan Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, i dr. Vinko Foretić, nestor naših povjesničara, iz Dubrovnika. U pripremanju skupa, kako to obično biva, najviše su truda podnijeli tajnici: prof. dr. Atanazije Matanić, s Papinskog učilišta Antonianum u Rimu, i mons. dr. Mile Vidović, generalni vikar splitsko-makarske nadbiskupije. Javnost je o pripremi i tematici bila u dva navrata unaprijed obavještavana putem splitskog časopisa „Crkva u svijetu“ (brojevi 1/1983. i 1/1985.), a konačni je program rada simpozija, posebno na francuskom za strane sudionike, a posebno na hrvatskom za domaće, objavljen ljeti 1985. U tom je programu kao mjesto održavanja simpozija bio naveden splitski hotel „Lav“ (u njemu je odsjela većina predavača i gotovo svi strani sudionici), ali zbog nenadano iskrsljih poteškoća rad se nije odvijao u hotelskoj dvorani, nego u dvorani splitske Teologije. Ta je promjena domaćem slušateljstvu dobro došla, jer je tako ono moglo u puno većem broju i mnogo redovitije pratiti predavanja i rasprave, nego da se svaki put trebalo voziti do hotela udaljenog od grada desetak kilometara. Za prijevoz onih koji su odsjeli u hotelu pobrinuo se organizator.

Svečano otvaranje znanstvenog skupa bilo je točno prema programu 30. rujna popodne. Skup je otvorio nadbiskup domaćin mons. dr. Frane Franić. Odmah je zatim pročitano pozdravno pismo što ga je skupu uputio papa Ivan Pavao II. Slijedili su pozdravni govori domaćina mons. Franića, zatim mons. Maccarronea, koji je govorio u ime Papinskog odbora za povijesne znanosti; dr. Dude, koji je pozdravio u ime Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu; dr. Josipa Marcelića, rektora splitske Teologije, i dr. Karla Jurišića, zastupnika rektora Franjevačke teologije u Makarskoj. Na kraju je tajnik dr. Matanić ukratko prikazao tematiku kojom će se znanstveni skup baviti u radnom dijelu tijekom slijedećih pet dana i dodao još nekoliko obavijesti praktične naravi.

Na početku ovog osvrtu na radni dio simpozija odmah napominjemo da je – kako se to obično dogodi – izostalo nekoliko programom predviđenih predavanja i priopćenja (Nenada Cambija, Jakova Stipišića, Vittorija Perija i Josipa Bratulića), jer su najavljeni predavači bili zapriječeni u međuvremenu nadošlim hitnim obvezama ili bolešću. Tim ipak nisu bile u znatnijoj mjeri okrnjene tematske cijeline, a nadati se je da će barem neki od tih neodržanih referata ipak biti dovršeni i da će ući u predviđeni zbornik radova. Napominjemo još i to da je sve što se tijekom odvijanja programa u predavanjima i diskusijama govorilo na stranim jezicima (talijanskom, njemačkom, francuskom) istodobno bilo prevedeno na hrvatski i preko odgovarajućih naprava prenošeno do slušatelja koji te jezike ne poznaju, a isto tako se s hrvatskog prevodilo na talijanski.

Prvo je predavanje održao Omelijan Pritsak, profesor na Harvardskom sveučilištu u SAD, na temu *Hrvatska i Hrvati u 9. stoljeću: stvaranje jedne kršćanske nacije*. Počeo je s općim prikazom stanja i razvoja civilizacije raznorodnih etničkih skupina koje su se u vrijeme velike seobe naroda spustile u Podunavlje pa se odatle razmилile po Balkanu. Zatim se je suočio s rezultatom njihova susreta i suživljavanja s tekovinama grčko-rimske kulture, koje im je, kao i drugdje po Evropi, najviše prenosila Crkva. Na kraju je sve to više konkretizirao na primjeru Hrvata u novoj domovini, dakako, oslanjajući se pri tom na sve važnije rezultate dosadašnjih arheoloških i povijesnih istraživanja. Na to uvodno i okvirno predavanje zgodno su se nadovezala sva ostala kao daljnja razrada cijelog sklopa problematike koju je on ukratko naznačio i zaokruženo prikazao. Koliko god su pojedine teme izložene slijedećih dana bile međusobno različite, za neke od njih bi se na prvi pogled moglo pomisliti da se i ne uklapaju u okvirnu temu simpozija, ipak ih je sve kao osnovna idejna potka povezala misao početka i stvaranja novog narodno-vjersko-crkveno-kulturnog života Hrvata, što je u to doba kod svih evropskih naroda tvorilo nerazdvojivu cjelinu. U osvrtu na ta ostala predavanja i priopćenja, njih 24, promatrat ćemo ih razvrstane u nekoliko skupina, ne vodeći pri tom toliko računa o vremenskom redoslijedu izlaganja na simpoziju, nego pokušavajući ih povezati po predmetu i sadržaju, na što je, dakako, i Organizacijski odbor utvrđujući program pazio, ali iz raznoraznih razloga nije to mogao sasvim dosljedno provesti.

Najprije navodimo tri teme koje svojim predmetom više zadiru, mogli bismo reći, u „pret-povijest” onoga što predviđa opća okvirna tema simpozija. Prvu je od tih obradio arheolog Branimir Gabričević, umirovljeni sveučilišni profesor (Zadar i Novi Sad). On je govorio o salonitanskoj „domus ecclesiae” iz pretkonstantinovskih vremena iznoseći usput važna i zanimljiva zapažanja o počecima kršćanstva u Saloni. Alba Orselli Carile

sa Sveučilišta u Bologni govorila je o tome kako je u srednjem vijeku živjela i dalje se razvijala starokršćanska tradicija o sv. Dujmu i sv. Stašu, uspoređujući to s nekim sličnim slučajevima svetačkih legendi u Italiji, a Charles Molette iz Pariza kritički se osvrnuo na početkom 20. stoljeća živo raspravljano pitanje prijenosa i pohrane kostiju salonitanskih mučenika poslije pada Salone. Tim se referatima htjelo upozoriti na starokršćanske korijene koji su u starohrvatskom razdoblju, i ne samo u njemu, bili i te kako živi i djelatni.

U nizu tema o pitanju pokrštavanja Hrvata prvo mjesto po samoj naravi stvari pripada predavanju Jurja Kolarića s Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu pod naslovom *Historiografija o pokrštenju Hrvata*. Iznoseći rezultate dosadašnjih istraživanja, pretpostavke i zaključke pojedinih starijih i novijih, domaćih i stranih povjesničara, on je ujedno dao sintetički prikaz samog pitanja pokrštavanja. Slično se može reći i za predavanje Vinka Foretića *Historijski izvori o pokrštenju Hrvata*. Foretić je, razumije se, glavnu brigu posvetio usklađivanju različitih, koji put naoko suprotnih, vijesti koje su nam o tom sačuvali povijesni izvori, poglavito dva najvažnija: „De administrando imperio” Konstantina Porfirogeneta i „Historia Salonitana” Tome Arhiđakona. Na najvažniji dio iz Tomine kronike o pokrštenju Hrvata osvrnuo se već više puta spominjani tajnik simpozija Matanić. Usporedio je tekst Tomina poglavlja o Ivanu Ravenjaninu, njegovu poslanju i vjerovjesničkom djelovanju u Dalmaciji i Hrvatskoj, najprije s tekstom iz poznatog djela Bede Časnog „Crkvena povijest Engleza” o poslanju i djelovanju rimskog misionara i organizatora mlade Crkve u Engleskoj sv. Augustina, zatim s tekstom službenih uputa koje je papa Grgur II. 716. dao misionarima organizatorima Crkve u Bavarskoj i konačno sa skupom tekstova uzetih iz papinskih pisama 8. stoljeća koji se odnose na poslanje apostola Njemačke sv. Bonifacija. Na temelju mnogih sličnosti, jednakosti i jezičnih podudarnosti između spomenutog poglavlja iz *Historia Salonitana* i svih tih drugih tekstova Matanić zaključuje da je Toma morao pred sobom imati ili te tekstove ili, što je mnogo vjerojatnije, sličnu dokumentaciju o Ivanu Ravenjaninu i njegovu djelovanju koja se u njegovo doba mogla još čuvati u arhivima splitske Crkve.

U sklop tema povezanih s problemom pokrštenja Hrvata spadaju, iako neizravno, i dvije posvećene pitanju bizantinske prisutnosti i bizantinskog crkveno-političkog utjecaja i vlasti na obalama Jadrana u promatranom razdoblju, o čemu su govorili Antonio Carile sa Sveučilišta u Bologni i Giorgio Fedalto s Padovanskog sveučilišta, prvi o bizantinskoj prisutnosti i utjecaju na krajnjem sjeverozapadnom dijelu te obale i stvaranju Venecije, a drugi o carskom bizantinskom utjecaju na latinsku Crkvu u Dalmaciji. Poslije je u diskusiji bila izražena želja da bi netko na način na koji je Carile prikazao postanak i razvoj bizantinske Venecije obradio istodobni razvoj gradova i otoka bizantinske Dalmacije, što bi svakako bio teži zadatak, jer bi za to bilo manje oslonaca u arheološki istraženim ostacima i ostaloj izvornoj građi. Uostalom, usprkos većim istraživanjima, ima još mnogo neriješenih pitanja i oko početaka Venecije, kako je to naglasio Carile. Za Fedaltovo je predavanje rečeno da ono na svoj način upotpunjuje ono što je u bizantinskom utjecaju na crkveni život i organizaciju u Dalmaciji od druge polovice 9. do kraja 11. stoljeća na simpoziju 1978. iznio Vittorio Peri. Maccarrone je požalio što predavač nije neke svoje rezultate i pretpostavke u većoj mjeri povezao ili, ako treba, suprotstavio Perijevim.

Dok o pitanju bizantinskog udjela u pokrštanju Hrvata na simpoziju nije bilo izravno govora, na franački su se udio temeljito i opširno osvrnuli Reinhard Schneider sa Sveučilišta u Saarbrückenu i Giuseppe Cuscito s tršćanskog Sveučilišta. Prvi je s tog gledišta obradio franačke pripovjedne izvore, a drugi je s vrlo dobrim uvidom u izvornu građu i — što je još pohvalnije za jednog stranca — u slovensku i hrvatsku historiografiju prikazao udio franačke Akvileje u kristijanizaciji Slovenaca i Hrvata (pročitao je samo dio koji se odnosi na Hrvate). Nije se moglo ni očekivati da će spomenuti, pa ni drugi predavači otkriti neke posve nove izvore i tako donijeti posve nova rješenja, ali su po općem uvjerenju slušatelja baš ova dva predavača ipak dali neke nove uvide i svakako na izvrstan način sintetizirali do sada poznato.

Pristupi pitanju početaka kršćanstva u Hrvata u svjetlu do danas istražene arheološke građe u našoj su historiografiji rijetki, a moglo bi se reći da opširnijih radova koji se tim pitanjem ex professo bave i nemamo. Stoga su predavanja arheologa Janka Beloševića s Filozofskog fakulteta u Zadru (*Počeci kršćanstva kod Hrvata u svjetlu arheološke građe*) i Đure Baslera iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu (*Tragovi kršćanstva od VII. do IX. stoljeća u zaleđu Dalmacije*) izazvala naročito zanimanje i živu raspravu. Pri tom je u središtu pozornosti bilo pitanje: da li se na temelju trajanja poganskih običaja vezanih uz obrede pokapanja smije zaključivati da su tako pokapani pokojnici bili u svakom slučaju pogani i to onda uzimati kao dokaz za teoriju o kasnom pokrštenju Hrvata. Rektor rimskog Instituta za starokršćansku arheologiju Saxer sudjelujući u diskusiji naveo je činjenicu da su neki poganski običaji te vrste u već posve pokrštenoj rimskoj Prokonzulamoj Africi potrajali još nekoliko stoljeća (do 7. st.). Spomenio je i u crkvenoj povijesti 17. i 18. stoljeća dobro poznati spor oko tzv. kineskih obreda, naročito onih povezanih s kultom pokojnika, naglašavajući da je Crkva te obrede kod kineskih katolika dugo tolerirala. Zabranila ih je tek u 18. stoljeću. Na taj se problem osvrnuo i Karlo Jurišić s Franjevačke teologije u Makarskoj u svom predavanju *Rano pokrštenje Hrvata i problem nedostatka spomenika* navodeći konkretan primjer iz života današnjih afričkih kršćana u Zairu koji jasno pokazuje da se najspornije „pokrštavaju” upravo poganski pogrebni običaji. Belošević je u predavanju naglasio činjenicu da su u dosad istraženim starohrvatskim grobljima nađeni rijetki slučajevi pokapanja incineracijom, pa se na temelju toga „može zaključiti da su Hrvati neposredno po doseljenju na područje Dalmacije pod utjecajem novih kulturnih prilika napustili taj izrazito poganski ritus i prešli na inhumaciju svojih pokojnika”. Po mišljenju nekih sudionika u raspravi takve je „nove kulturne prilike”, koje su navele poganske Hrvate da napuste odavna uvriježeni običaj spaljivanja pokojnika, mogla stvoriti samo proširenost kršćanske vjere u njihovim redovima. Poznato je da Crkva sve do najnovijih vremena nije nigdje tolerirala obred spaljivanja, a tolerirala je, kako je istaknuto prije, razne druge poganske pogrebne običaje manje protivne kršćanskom osjećaju. Predavač ni u referatu ni poslije u raspravi nije to zapravo nijekao. On i drugi arheolozi, sa svog gledišta sasvim opravdano, u nekropole „poganskog horizonta” ubrajaju sve one u kojima se nalaze za poganske obredne običaje karakteristični prilozi kao što su posudice u koje je pokraj pokojnika bilo stavljeno jelo kao popudbina, ulomci ritualno razbijenih posuda, školjke ili novac u značanju obola i slični predmeti. Druga je stvar hoće li povjesničar (pa i sam arheolog!) to uzeti kao nepobitni dokaz da su svi pokojnici tako pokopani bili još uvi-

jek pogani, ili će dopustiti mogućnost da su neki od njih, pa možda i većina, isto tako mogli biti i kršćani.

Tijekom rasprave tršćanski je profesor Cuscito izrazio svoje potpuno slaganje s Beloševićevim pridavanjem veće vjerojatnosti mišljenju da tzv. Višeslavova krstionica potječe iz početka 9. stoljeća, dodajući da se takav zaključak nameće nakon pozornog uspoređivanja paleografskih i ornamentalnih elemenata na toj krstionici i na spomenicima akvilejskog kruga.

Na Baslerovo se predavanje nadovezala rasprava o kultu sv. Venancija, o pripadnosti tog mučenika naronitanskoj ili salonitanskoj biskupiji i o pitanju gdje se u starokršćansko vrijeme nalazio njegov grob. Arheolog Cambi je iznio mišljenje, da bi se dubljim kopanjem blizu poznatog groba sv. Dujma na Manastirinama u Solinu vjerojatno došlo i do groba sv. Venancija, koji je upravo tu bio pokopan.

Završavajući dio osvrta posvećen nizu predavanja koja su se izravno ili neizravno odnosila na razna pitanja oko pokrštavanja Hrvata, napominjemo da se poslije Duchesnovih istraživanja o poznatom rimskom izvoru „Liber pontificalis” ne može govoriti jednostavno kao o djelu Anastazija Bibliotekara, pisca druge polovice 9. stoljeća, kako su još uvijek govorili neki predavači na simpoziju, jer je dokazano da su npr. podatke o papa-ma 7. stoljeća u tu knjigu unosili neki pisci suvremenici tih papa, pa tako i o Ivanu IV. Dalmatincu.

Većina preostalih predavanja i priopćenja obrađivala je teme vezane uz završni period „početaka” kršćanskog i društvenog života u Hrvata, a to je druga polovica 9. stoljeća, vrijeme važnih događaja i značajnih promjena u političkom i crkvenom životu koje su vodile dozrijevanju prilika za konačno oblikovanje državnih i crkvenih ustanova u Hrvatskoj. Širi je i dublji uvid u sve to moguć zahvaljujući znatno većem broju iz tog vremena sačuvanih sigurnih i jasnih izvora, bilo arheoloških ostataka, bilo dokumenata. Po mišljenju nekih povjesničara i manje jasni, a vremenski slabo određeni podaci o saboru održanom „in planitie Dalmae”, koji je u Ljetopisu popa Dukljanina prikazan kao prijeloman događaj za crkveno i državno uređenje na istočnoj obali Jadrana, najbolje se uklapaju u ovo uže razdoblje.

Među predavanjima te skupine prvo mjesto pripada temi *Crkvene prilike u Hrvata u drugoj polovici 9. stoljeća*, koju je obradio Josip Lučić iz Instituta za hrvatsku povijest pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu. On je svestranim zahvatom u cijeli sklop čimbenika, odnosa, događaja koji su kroz previranja i lomove u vrijeme vladanja knezova Domagoja, Zdeslava i Branimira doveli do novih središnjih političkih i crkvenih prilika u Hrvatskoj dao opću sliku razvoja i stanja. U tom su općem okviru našli prikladno mjesto neki drugi referati i priopćenja posvećeni pojedinačnim pitanjima iz te cjeline. Od tih bismo najprije spomenuli predavanje Vladimira Koščaka iz Centra za povijesna istraživanja JAZU o vremenu i smislu duvanjskog sabora. Koščak je o toj zamršenoj problematici predložio svoja rješenja ponešto drukčija od onih iznesenih prije nekoliko godina u jednom njegovu objavljenom radu. S tim u vezi je Edo Peričić iz Nadbiskupske gimnazije u Zadru u svom koreferatu sažeto iznio rezultate svojih istraživanja o vremenu postanka, o autoru i o osnovnoj ideji Ljetopisa popa Dukljanina, jedinog izričitog

izvora za pitanje duvanjskog sabora. Priopćenje Slavka Kovačića s Teologije u Splitu bilo je posvećeno u našoj historiografiji neuočenom pa zato i nerazjašnjenom slučaju svećenika Ivana u vrijeme gušenja urote protiv kneza Domagoja, slučaju koji je pokušao rješiti papa Ivan VIII. u pismu upućenom svim vjernicima u Hrvatskoj. Posrijedi je, smatra on, bila povreda prava azila, što je upisano u krivnju svećeniku Ivanu.

Makso Pelozza (Sjeveroadranski centar JAZU u Rijeci) svoju temu *Od starokršćanskih do prvih biskupija u Hrvata* nije ograničio, kako bi se po naslovu očekivalo, na razdoblje do kraja 9. stoljeća, nego je prateći razvoj crkvene hijerarhijske organizacije općenito u našim krajevima dosegao 12. stoljeće, kad su se, namjesto nekadašnje jedinstvene metropolije sa sjedištem u Splitu, već oblikovale četiri metropolije s mnogo biskupija, od kojih su neke ostale podređene stranim metropolitama (istarske i slavonske biskupije).

Slično se na opći vremenski okvir simpozija nije ograničio ni Victor Saxer s Instituta za starokršćansku arheologiju u Rimu u svom referatu o Splitskom evanđelistaru, jer su zanimljive i važne bilješke dodavane na rubove kodeksa zahtijevale da se ide sve do početka 13. stoljeća. Evanđeoski je tekst po Saxerovu sudu napisan najkasnije u 7, a možda i već u 6. stoljeću i to negdje u sjevernoj Italiji. Miho Demović s Instituta za crkvenu glazbu u Zagrebu u vezi s tim je s pravom naglasio da paleografske sličnosti ne mogu biti dovoljno sigurni oslonac za tvrdnju da je kodeks nastao u sjevernoj Italiji, jer se na sličan, pa i na isti način moglo pisati i stvarno pisalo u raznim zemljama i krajevima. Demović je u svom referatu *Pisani spomenici kao izvor liturgijsko-glazbenog života u Hrvata do kraja 9. stoljeća* sa svog gledišta obradio taj splitski kodeks i dva koja se već odavno nalaze izvan naših krajeva, a nekoć su bili u nas: Codex latinus 6224 iz Državne biblioteke u Münchenu (potječe iz sirmijskog liturgijskog kruga negdje iz Panonije) i Radonova Biblija, koja se čuva u Dvorskoj biblioteci u Beču. U predavanju je, među ostalim, naglasio neodgodivu potrebu da se odmah pristupi izradi kataloga naših biblijsko-liturgijskih kodeksa koji se čuvaju u zemlji i inozemstvu. To isto je sudjelujući u diskusiji nekoliko puta napominjao Martin Kirigin OSB. Upozorio je da je taj prijedlog pao već na prvom splitskom simpoziju pa je ostao bez odjeka. Slično će biti i ovaj put ako se za to ne zauzme neka crkvena ustanova.

O sakralnoj umjetnosti u provinciji Dalmaciji između 7. i 9. stoljeća referirao je Josip Stošić iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. Posebno je zanimanje pobudio njegov pokušaj da na temelju nalaza kamenčićâ i jednog komadića stakla u ruševinama Mislavove i Trpimirove zadužbine sv. Jurja na Putalju u vrijeme iskapanja 1926. utvrdi istinitost navodnog dokumenta o isplati troškova za popravak mozaika s likovima Trpimirovića u toj crkvi obavljenog u 10. stoljeću (dokumenat je inače smatran izmišljotinom Christiana Arensa).

Završno je radno zasjedanje simpozija u subotu 5. listopada dopodne u cijelosti bilo posvećeno svetom Metodu i počecima hrvatskog glagoljizma. Na taj se način htjelo obilježiti ujedno i 1100. obljetnicu Metodove smrti. Zato je to zasjedanje svečanim prigodnim slovom na latinskom jeziku otvorio nadbiskup domaćin mons. Franić. Slijedila su zatim predavanja Imre Bobe sa Sveučilišta u Washingtonu i Benedikte Zelić-Bučan iz Splita. Boba je govorio o sv. Metodu i njegovu nadbiskupskom sjedištu Sirmium u

crkvenoj pokrajini Sclavoniji obrazlažući svoju hipotezu da se Morava, središte Metodova djelovanja, nalazila u Srijemu i da je on pokopan u današnjoj Srijemskoj Mitrovici (Boba je o tom napisao posebnu knjigu, koja ovih dana izlazi na hrvatskom jeziku u izdanju Crkve u svijetu). Zelić-Bučan je u svom referatu o takozvanom narodnom glagoljaškom pokretu u Hrvatskoj do kraja 11. stoljeća naglasila da je, sudeći po do danas pronađenim natpisima i poznatoj diplomatskoj građi iz 9. i 10. stoljeća, na području ninske biskupije tada liturgijski jezik bio latinski, što međutim ne znači da u nekim dijelovima Tomislavove Hrvatske, koja se sterala do Drave i Dunava, i na području na kojem je vladao zahumski knez Mihajlo nije među Hrvatima bilo već pri koncu 9. i na početku 10. stoljeća prošireno slavensko bogoslužje. Po Zelićki ono tada nije nužno moralo biti povezano s glagoljskim pismom, što uvijek nije bio slučaj ni u kasnijim vremenima. Treće predavanje ove skupine održao je prethodnog dana Marko Japundžić iz Odre kod Zagreba. On je iznio rezultate svojih istraživanja o prijevodu biblijskih tekstova u najstarijem hrvatsko-glagoljskom misalu *Illirico 4* sa zaključkom da su prevedeni iz stare latinske Itale, što po njegovu mišljenju potkrepljuje hipotezu o nastanku glagoljice i o uvođenju slavenskog bogoslužja kod Hrvata u vremenu prije djelovanja svete braće Ćirila i Metoda. Dodao je da ipak ne treba odbaciti svaku vezu hrvatskog glagoljizma sa svetom braćom. U raspravi su izneseni razni prigovori na obrazloženja Bobina i Japundžićeva. Glavni je prigovor bio upućen organizatoru simpozija što nije predvidio predavanje u kojem bi netko i ovom prigodom prezentirao još uvijek najuvjerljiviju hipotezu o nastanku i širenju slavenskog bogoslužja u hrvatskim krajevima, a nju su prvi iznijeli baš splitski povjesničari Katić i Barada. Međutim, kad je poslije tih rasprava održala svoj referat Benedikta Zelić-Bučan pa — pokušavajući uskladiti, koliko je to moguće, rezultate raznih hipoteza — iznijela osnovne postavke i obrazloženja glavnih zastupnika i te nazovimo je „dalmatinske“ hipoteze, spomenuti su prigovori uglavnom otpali.

Na samom koncu simpozija jedan je od pozornih stranih slušatelja prof. Enzo Petrucci iz Rima, zamoljen od glavnog tajnika Matanića, iznio pred svima svoje dojmove i pokušao sumirati rezultate svih predavanja i rasprava. Iako se pokazalo da i dalje ostaju mnoga otvorena pitanja, očito je bilo i nekih novih uvida, pogleda i usavršenih pokušaja sinteze. Za strane medievaliste sudionike simpozija bez sumnje je najvažnije to što su imali izvanrednu prigodu za bolje upoznavanje povijesti početaka i razvoja kršćanskog života i crkvene organizacije, a s tim u vezi i šire društvene problematike u Hrvata, starog katoličkog naroda slavenskog kruga koji je nalazeći se na granici kršćanskog Istoka i kršćanskog Zapada s obiju strana primao mnoge vrednote, ali isto tako doživljavao i gorka iskustva sukobljavanja i podjele tih svjetova. Za one koji su prigodom ovog simpozija prvi put boravili u Splitu poseban je doživljaj bio posjet Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, a i drugim splitskim muzejima i galerijama. Splitski vokalni oktet, pod vodstvom dr. P. Z. Blajića, održao je u srijedu 2. listopada navečer u splitskoj katedrali koncert duhovne glazbe, za sudionike simpozija, što je mnogima zacijelo pomoglo da na potpuniji način dožive umjetničku ljepotu tog Dioklecijanova mauzoleja koji je u ranom srednjem vijeku postao katedralom naše najstarije biskupije i metropolije. Dakako, sve je to stranim medievalistima bio izvrstan poticaj na veće zanimanje za našu crkvenu i opću povijest. Što se tiče samih znanstvenih informacija s toga po-

dručja što su ih na simpoziju čuli, za njih će bez sumnje biti najvažnije da ih što prije dobiju u dotjeranom i znanstvenim aparatom dokumentiranom obliku objavljene na njima dostupnim jezicima u zborniku radova koji je u pripremi.

Radni je dio simpozija s par izrečenih prigodnih riječi i pozdrava zaključio nadbiskup mons. Franić, kojemu je tom prigodom predsjednik skupa mons. Maccarrone u znak priznanja i zahvalnosti što je svojim zauzimanjem i brigom omogućio uspješno održavanje i ovog Drugog međunarodnog simpozija o crkvenoj povijesti Hrvata poklonio papinsku medalju.

Simpozij je zapravo konačno zaključen navečer svečanom akademijom održanom u čast sv. Metoda o 1100. obljetnici njegove smrti u splitskoj crkvi Gospe od Zdravlja. Na toj je akademiji potpisani održao predavanje o ćirilometodskoj baštini na tlu splitske metropolije, a zatim je zbor recitatora sastavljen od skupine splitskih svećenika i članova zajednice mladih vjernika iz spomenute crkve Gospe od Zdravlja, izveo svečani prigodni recital, djelo Ivana Marijana Čaglja.

Slavko KOVAČIĆ